

2490
JÓKAI MÓR

ÖNÉLETRÁSA.

KÖTELES PÉLDÁNY
A MAGY. TUD. AKADEMIÁK ÉSZÉRE

BUDAPEST.

AZ ATHENÆUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1895.

Élet
C. 2. 3. 4.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A legtekintélyesebb newyorki folyóirat, The Forum szerkesztősége szőlített fel, fölöttébb lekötöztető modorban, önéletírásom adatainak közlésére.

Megvallom, hogy én ezt a legnehezebb feladatnak találom egy íróra nézve: mert az életírás nem szoritkozhatik a száraz adatok összeállítására: annak át kell szövetni úgy az elismeréssel, mint a megrovással. S az első még nehezebb, mint a második magára az íróra nézve.

Azonban egy bevégzett életpálya végén lehetö mind a kettö: a mikor az író úgy beszélhet már magáról, mint egy objectumról.

Ez évben (febr. 18-án) töltöttem be hetvenedik esztendőmet. Tavaly, szintén az év elején, ünnepeltem az ötvenedik évfordulóját irodalmi működésemmek.

Hetven éves koromban egy új hazát, egy új nemzetet, egy új családot és egy új irodalmat látok magam körül és nem érzem magamat benne idegennek és kivénültnek: én folyton együtt maradtam a megújulókkal: az új a régiből támadt s én együtt fejlődtem vele: ott maradtam a közepében

otthon vagyok benne: hozzájuk tartozom. S én tudom most is viselni a munka terhét: élvezni az örömeiket: dacolni a szenvedésekkel, s remélni a jövőben. Minden este úgy hajtom álomra a fejemet, mint a ki a számadásait végkép befejezte, s minden reggel úgy kelek fel, mint a ki előtt még évtizedek feladatai állnak.

Tavaly megtartott írói jubileumom alkalmával kétszáz vármegye, város és társulat választott meg diszpolgárává, az egyetem doktorává. A számomra beküldött albumok és diplomák, művészi és industrialis tekintetben is egy ritka érdekes muzeumot képeznek: mondhatnám, egy unicumot. Először azért, mert Magyarországon kívül egy kontinensi állannak sincsenek önkormányzattal bíró municipiumai, a kik íróiknak diszpolgári kitüntetésekkel oszthassanak: másodszor, mert az író is ritkaság, a ki ötven esztendei *folytonos* munkássággal erre alkalmat szolgáltatson.

E félszázados munkásságról ismét egy egész megtelt könyvtár tanuskodik, a mi írószobám dekorációját képezi. Műveimnek első rendes kiadásai háromszázötven kötetet számitanak, kiadói szeszély szerint kisebb-nagyobb formátumokban bekötve. Azután a népszerű kiadások. Kiegészítik a gyűjteményt az idegen nyelvre lefordított munkák. Azok között kétszáz kötetre megy a német kiadás: ezen túl legtöbb a svéd, azután az angol, a francia, lengyel, olasz, hollandi, dán, finn, cseh, orosz, szerb,

horvát és tót. Tizennégy nemzet nyelvébe lettek átültetve. Sikernek kell neveznem, hogy annyi mivel nemzet érdeklődött műveim nyomán nemzetem élete, viszontagságai iránt s tanulta megismerni hazám viszonyait: népe alakjait, jellemrajzát és művelődési stádiumait.

Most megszorította még e könyvtárt összes munkáimnak jubiláris kiadása, mely száz kötetben, kétezer nagy alaku iven fogja csupán szépirodalmi munkáimat a közönség kezébe juttatni. Történelmi és politikai műveim, nyilvános beszédeim: valamint a gyűjteményes művekben megjelent dolgozataim nem foglaltatnak benne. Eddigéle harminez kötet lett kinyomatva s még négy év kell rá, hogy az egész elkészüljön. Magam dolgozom át az egészet: a számos hibákat kiigazítom s a nagyobb műveket jegyzetekkel ellátom.

Megvallom, hogy jobb szerettem volna összes munkáimat elébb a kritika rostáján átverni s azoknak egy részét megsemmisíteni. Különösen azokat; a mik nem a magyar történelemből és társadalomból vannak véve; (kivévelt csak a keleti tárgyú műveimre tennék, a miket hasonló szeretettel irtam, mint a saját hazámra vonatkozókat), azután azokat, a melyek egy túlesigázott fantázia alkotásai, meg az alkalmi munkákat; de abban állapottam meg, hogy azt később egy avatottabb kéz könyvben megteheti, mikor már nekem nem fáj.

Azt is sikernek kell neveznem, hogy a mig

a rendező-bizottság ez összes műveim kiadásánál *ezzer* megrendelőre számított, (a mi egy 400 márkába kerülő munkánál igen merész számításnak tetszett): mostanáig, egy év lefolyta alatt több mint *négyszer* példányra történt megrendelés; a mi a magyar nyelv elterjedésének korlátolt voltához arányítva: rendkívüli eredménynek mondható.

Megkezdem az életirásomat.

Jómódu nemesi családból származtam: atyám neve volt Ásvai Jókay József. Az y-grec a név végén nemesi privilegium volt: valaminthogy vármegyei hivatalt csak nemesek viselhettek. Atyám azonban nem maradt az apai háznál »a kis urak« ösi gazdálkodását folytatni; hanem arra a szokatlan pályára lépett, melyen az egyéni tehetség szerzi meg az életmódot. Jogot végzett, ügyvéddé lett s e hivatása mellett városi hivatalt töltött be: a mit úgy hívtak, hogy »árvák atyja.« Halála után a számadása alatt levő pénztárak az utolsó fillérig rendben találtattak. Én büszkébb vagyok az apám *tiszta* kezére, ki rám a *polgári becsületet* hagyta örökségül, mint az ősapám *véres* kezére, a ki harzi érdemeiért a *nemesi czimerünket* szerezte.

Már gyermek koromban hajlamokat árultam el a festészethez és költészethez: eléggé jól talált arcképeket rajzoltam és festettem ismerősökrül és városi kitünőségekrül, később nagy előszeretettel szép hölgyekrül miniatűrben: saját gyermekkori arcképem (tükörbül festve) most is meg van nálam.

Kilencz éves koromban két versem jelent meg a hirlapokban.

De azért nem helyes adat az, mintha én előbb festői életpályára készültem volna, s később tértem volna át a költőire. Az én ifjkoromban se a festést, se a költést nem tekintették életpályának: mind a kettő »nobel passio« volt, a mi az embernek nimbust ígért, de betevő falatot nem. Honoráriumot senki sem fizetett, s kész munkát csak úgy adhatott ki a költő, ha maecenást kapott, a ki dedicatio fejében fedezte a nyomtatás költségét. A könyvét azután kioszthatta az ismerőseinek: ha pedig megtörtént az az eset, hogy egy piktornak festményért pénzt adtak, úgy az bizonyosan bolt-czimer volt.

Hanem a helyett készültem én is, mint minden *jól tanuló* gentry ifju, a jogi pályára. Mindig első eminens voltam a klasszisban minden exact tudományból, s mielőtt egy irodalmi munkám megjelent volna, már ki volt hirdetve az ügyvédi diplomám a komáromi vármegyezházán.

Az irodalommal foglalkozás még akkor csak élvezetszámba ment nálam.

A legelső regény, melyet olvastam, Scott Walter Ivanhoeja volt magyar fordításban. Németül már akkor tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg, mint cseregyerek. (Az a szép szokás volt akkor, hogy a pozsonyi német családok komáromi magyar családokkal kicserélték a gyerekeket, fiut

fiúért, leányt leányért egy pár esztendőre: ez volt a legjobb tanrendszer a nyelvtanulásra). Én azonban előszeretettel viseltetem az angol és francia költők iránt. Tizenöt-tizenhat éves koromban megtanultam angolul és francziául grammatikából nyelvmester nélkül; — hogy Boz Dickenst és Coopert olvashassam eredetiben. A francziák közül első volt Hugo Victor, a kit megkedveltem. Boznak még akkor csak egy regénye volt nálunk kapható: a »Pickwick-klubb«. Coopertől az »Utolsó Mohikánok«, Hugótól »Bug-Jargal« és »Han D'Island«. Ezekhez jött később »Su Eugen«, kinek exotikus regényei (többek közt a »Női kékszakáll«), végzetes szuggesztíóval voltak a fantáziámra. Dumast legkésőbb ismertem meg a Trois musquetaire-ből. A mint azonban Shakespeare több művét megszerezhettem: Lear királyt, III. Rikhardot, ez az olvasmány végképen holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Jogász voltam a kecskeméti kollégiumban: Petőfi pedig színész egy ott letelepült vándortársulatnál. Neki is jelent már meg két verse a lapokban. Együtt álmodoztunk elérhetlen dicsőségür: és a mellett tanultunk angolul, francziául. Megtettük azt, hogy lefordítottuk Lear királyt: és aztán rábírtuk a kecskeméti közönséget, hogy Shakespeare darabjára a színházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak! — Az a túlvilági mámor, a mit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én,

a tizenhét esztendőös gyerek, egy dráma irására vállalkozzam (mindjárt a legmagasabban kezdve), megírtam a »Zsidó fiu« czimű szomorujátékot, melynek hőse »Emericus Fortunatus« II. Tajos király kincstárnoka s azt beküldtem a magyar tudós akademia drámai pályázatára. És a tudós akadémia ezt az én első művemet dicsérettel tüntette ki, sőt a pályabírák kisebbsége (Vörösmarty, Bajza) a száz aranyos jutalomra ajánlotta.

Ezzel alá volt írva a vér-szerződése annak az édes ördögnek, a kit úgy hívnak, hogy »poézis«, a ki elvisz bennünket abba az örökké égő lángba, a mely folyvást éget; de soha el nem hamvaszt. Az ügyvédi diplomámnak soha hasznát nem vettem: egy pöröm volt: azt meg is nyertem; azon időben az ügyvédnek magának kellett exequálni az alperest. Azt már nem követtem el.

Ettől fogva tudtam, hogy nem lesz belőlem más, mint író.

Negyven évig azt hittem, (a hogy meg is irtam a »Negyven év viszhangjá«-ban), hogy ez a legelső munkám elveszett. Az ötvenedik évben azonban az én szintén ötven évet jubiláló kedves barátom és kritikusom: Gyulay Pál (az is ritka kegyelme és nagy adománya a sorsnak, hogy egy ötven évig író egy ötven évig kritikust tisztelhesen maga előtt!) addig kutatott az akadémia levéltárában, míg rátalált az elveszettnek hitt első drámámra, s most már az is ki van nyomtatva a műveim próbakötetébe.

Hiszen rossz dráma a »Zsidó fiu«, tele vakmerő képtelenségekkel; de vannak benne gondolatvillámok, a minőkre most nem volnék képes: és van egy merész, emberi eszme, a mi a korszellemet félszázaddal megelőzte, egy elnyomott faj szenvedéseinek égrekiáltása.

Az első siker új ösztönt adott: én fölfelé szédültem. A dráma után következett a regény. Tizenhatsz, tizenkilencz éves voltam, a midőn megírtam az első regényemet, a »Hétköznapok«-at. — Ez is tele van hibákkal; de én az összes munkáim kiadásában semmit sem igazítottam rajta. Azok a hibák is az én eredetiségeim, hozzám tartoznak. Én ez első művemben senkit sem utánoztam azon nagy regényírók közül, kiknek műveit bámultam. Tévedeztem, botorkáltam az uton; de az az út a saját magamtörte csapás volt.

Később aztán írtam rosszabbakat is: olyan genrebekben, mely idegen befolyásra vall: első novella-gyűjteményeimben sok excentricus fantázia működik, túlszigázott életnézetekkel: a mik közül ismét kiválik egy-egy való életből kikapott eredeti magyar kép, minő a »Sonkolyi Gergely« elbeszélésem, mely angolra is lefordítottatott Stuart grófnő által.

Az első regényem megjelenése után életpálya lett rám nézve az irodalom. Voltak már kiadók, a kik tisztességes honorariumot fizettek egy kezdő magyar írónak: a kinek a nyelvén nem is értettek.

Németek voltak. Hartleben, Heckenast. Dicséretre méltó derék emberek. Szorgalmas írónak meg lehetett élni, mellékfoglalkozás nélkül is. Én már huszonegy éves koromban egy szépirodalmi lap szerkesztésével bizattam meg, a mi abban az időben nem volt olyan rendes hivatás, mint most. Lapot csak a kormány engedélyével lehetett kiadni. Az akkori dikasterialis kormánynak pedig az volt a nézete, hogy a politikában dívó pártok szerint, melyekből csak kettő volt: 1. liberális, 2. conservatív, elég mindegyiknek egy organum; harmadiknak aztán egy neutrális. Ezek mellé függelékek szintén csak három szépirodalmi lapra adtak engedélyt: hasonló irányzattal. A hogy a conservatív párt politikai lapjának satellese volt az aristocrata Honderü: a neutrális táblabíró világ organumának a Pesti Divatlap: ugy csatlakozott a liberális reformok közlönyéhez a demokrata Életképek, s a milyen harcok folytak amazok között a politika magas régióiban, nem kevesebb erélylyel küzdöttek emezek az aethetica, poézis és társadalmi élet mezején. Én a liberális irányzatú szépirodalmi lapnak, az »Életképek«-nek lettem a szerkesztője. Ebbe a lapba dolgoztak a magyar költővilág legkiválóbb matadorai. Különösen az ifju nemzedék s annak vezérszelleme, Petőfi, kivel a legbensőbb barátság fűzött össze évek óta.

Majd elkövetkezett az egész Európára nézve új korszakalkotó 1848-ik év, mely különösen Ma-

gyarországon az egész eddigi társadalmi és politikai viszonyok helyett merőben újakat teremtett.

Ezideig Magyarországon kizárólag a félmiliónyi nemesség képezte a nemzetet. A többi jobbágy volt: ez viselte az adó terhét: ez adta a hadsereghez az ujonczokat, a nemes csak háboru idején fogott fegyvert: az országgyűlést a nemesség követői alkották: az összes polgárság egy szavazattal volt képviselve: a kormány nem volt felelős, nála volt a hatalom, a mit a censura utján még a szellem fölött is gyakorolt.

Ezen elavult rendszer ellen küzdött az új nemzedék, melynek programját képezte a történelmi nevezetességű »pesti tizenkét pont,« melyekben a jobbágyság felszabadítása, a nemesi előjogok eltörlése, közteherviselés, sajtószabadság, jogegyenlőség, követeltetett, felelős kormány és képviseleti országgyűlés mellett.

Nekem adatott a sorstul a szerencse, hogy Márczius 15-ikén a köztéren a polgárok előtt e tizenkét pontot felolvashassam, Petőfivel együtt, ki ugyanekkor a »Talpra magyar!« költeményét elszavalta. Ezt úgy neveztük, hogy »forradalom.«

A merész kezdeményezést teljes siker követte. A pesti pontokat magáévá tette az egész nemzet, elfogadta a pozsonyi országgyűlés; szentesíté a korona: a magyar nemesség önkényt lemondott nemesi előjogairól: (ezen lemondás jelzéseiül hagytam én el a nemesi y-grec-et nevemből) s fel-

szabadította a jobbágyt és ez által a közös hazaszeretet tüzeben egygyé-olvasztá az egész magyar nemzetet.

Ezzel ismét egy új kötött pálya lett elém rajzolva a sorstul: a politika utja, melyen a költői működéssel parallel irányban haladtam mind ez ideig, a szabadságot, az emberiséget, a felvilágosodást, a haladást szolgáltam híven.

Ugyanez évben magánéletem is határozott fordulathoz ért. A márcziusi napok diadalmámora összehozott azzal az alakkal, a ki hosszú éltelen át jótékony befolyással volt kedélyemre, valóságos jó fátumom nemtője. A színpadon szónokolva a forradalom néptömegéhez, találkoztam a drámai művészet legmagasabb alakjával: Laborfalvy Rózával: megszerettük egymást és egybekeltünk.

Nemsokára kitört a reactió által felidézett ellenforradalom, mely a magyar nemzetet és a szabadságot végpusztulással fenyegette. A magyar nemzet e szabadságharcban csodáit mutatta fel a vitézségnek és honszeretetnek. A felszabadult nép kaszával és szuronynyal sietett hazáját és szabadságát védeni, s a bilincseitől menekült sajtó a szellem lángfegyvereivel intézte a harcot, s a magyar honvédsereg diadalmaskodott a reactio zsoldos tábora fölött. Petőfi elesett a csatatéren. Én egész Világosig kísértem a szabadságharc vezéreit; minden viharokon keresztül: Debreczenben politikai lapot szerkesztettem, Esti Lapok czime alatt, mely

a »magyar girondistáknak« nevezhető országgyűlési pártnak az organuma volt, melynek vezérei voltak: Nyáry Pál, Almásy Pál, Kazinczy Gábor: politikai elvük: harcolni a végső erőfeszítésig Magyarország szabadságáért és alkotmányáért; de nem a trón megdöntéséért: előre látva, hogy az ellenkező politika ellenünk idézi az orosz nagyhatalmat. E politikai irány hazafias volt és becsületes; — hanem háládatlan. A reactio nem tett különbséget szabadságharcosok és forradalmárok között. A magyar szabadságharc leveretése után az orosz hadseregek által a Magyarország fölött urrá lett osztrák rémuralom épen úgy halálra keresett engem is, mint a többi politikai szereplőket. A vértörvényszékek uralma alatt nyártul télig ott rejtőztem a Bükk erdőségei között, s megszabadulásomat a vesztőhelytől nőnek köszönhetem, ki a művésznő és feleség látnoki szellemétől vezetve, azt a módját találta ki számomra a védelemnek, hogy Komárom várának Klapka által történt átadásakor az én nevemet is beírassa a kapituláló sereg hadnagyai sorába, s az így szerzett menedéklevéllel felkeresett a borsodi rengeteg közepett. De még azután is egy évig rejtőzve kellett maradnom; mert az osztrák menedéklevél biztosította ugyan a fejemet a halálítélet ellen; de nem a lábaimat az ellen, hogy engem is úgy, mint a többieket (például Podmaniczky Frigyes) besorozzanak közkatonának az osztrák hadseregbe s elmasiroztassanak Lombardiába.

Nevem ki volt törölve az irodalomból két évig. Jókai Mór nem létezett. De azért tollam nem nyugodott. Egy szerencsétlen emlékü folyóviznek a nevét választottam magamnak írói álnévként »Sajó« (Ézt a nevet csak kutyának szokták adni). És ezen név alatt irtam a »Forradalmi és csataképeket«. Szabadságtul és honszeretettül lángoló, keserűségkeltő elbeszélések hosszú sorozatát.

S ez volt a kezdete írói jellemem új átalakulásának.

Elhagytam a beteges fantázia agyrémeit, s a hozzájuk illő bombasztos irályt: törekedtem az élet igaz alakjait megtalálni, s olyan nyelven írni, a minőn a nép beszél; legnagyobb sikernek tartva azt a palócz parasztnő mondását, a ki egy elbeszélésemre azt véleményezte: »hogy hisz így én is tudnék írni!«

A szépirodalmi lapok a szabadságharc után mind tönkrementek. Egyáltalában minden költészeti productio el volt sekélyesedve. A közönségben el volt zsibbadva a kedv az olvasáshoz, a költőkben a kedv a lelkesedéshez.

Ismét én kisértettem meg egy szépirodalmi lap (a Délibáb Fata Morgana) szerkesztését. Saját nevem alatt nem kaptam rá engedélyt: a nemzeti színház igazgatója, gróf Festetich Leo kölcsönözte oda a magáét. A mint aztán Festetich megszűnt intendáns lenni, az én Délibábnak is meg kellett szünni. Ekkor Heckenast Gusztáv nyomdatulajdo-

nos indított meg egy új vállalatot: az első illusztrált magyar heti lapot, »Vasárnapi Ujság« cím alatt, (mely mind e mai időkig a kedvenc olvasmánya falusi közönségnek. A kiadó engem szólított fel ennek a szerkesztésére. Az én nevem azonban még folyvást a proscibáltak tábláján állt az osztrák kormány előtt. De nemcsak az enyém, hanem valamennyi magyar íróé. A felelős szerkesztő (gerant) minőségét senkinek sem adták meg. Jó szerencsére volt egy író társunk, a ki makacs betegség miatt az egész 48. 9-iki korszakot a graefenbergi gyógyintézetben töltötte és így nem lehetett a szabadságharcban kompromittálva: Pákh Albert, ezt nevezettük ki felelős szerkesztőnek; de a ki még ezután is hosszú időkig a graefenbergi gyógyintézetben maradt. Ennek a firmája alatt szerkesztettem én ezt a nagyhamar népszerűvé vált képes folyóiratot, melyben magam »Kakas Márton« név alatt irtam a humorisztikus heti szemlét. Volt a V. U.-nak olyan évfolyama, melyben 12 ezer volt az előfizetőinek a létszáma. Ez volt a török-országi-angol-francia-olasz keleti háború alatt.

Ezen időközben irtam én az erdélyi fejedelmi és a török uralom alatti történelmi regényeim: a török regényeket és a Vörös Könyv című keleti novelláimat. De nyomban utánuk a Magyar Nábob és Kárpáthy Zoltán című regényeim, melyek nekem magamnak legrokonszenvesebbek.

Később kezdtem hozzá a »magyar dekame-

ronhoz«, mely száz novellát tartalmaz a legtarkább tartalommal.

E közben drámákat is irtam, a mik között a Dalma, Dózsa György, Szigetvári vértanúk hatásosak voltak a közönségre. A költészet nimbuszába burkolt hazaszeretet és szabadság eszméi megtalálták a fogékony kebleket. A színpad volt a parlament helyettesítője.

Ekkor ismét egy új vállalatot kezdeményeztem. Az első magyar karikatúrákkal illusztrált humorisztikus lapot »Üstökös« (Cometa) cím alatt.

A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus író, se karikatúra rajzoló hozzá. Magamnak kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is, később segített maga a közönség. Azóta a magyar humor magas fokra fejlődött mind irodalmi, mind művészi tekintetben; de azért az Üstökösnek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népeletet.

A csörgő-sipka alatt harcoltak a koreszmék. Tizenhét évfolyama e humoros lapnak élő képét örökíti meg a kort jellemző eszméknek és észjárásnak. Ebben is egy új álnév alatt működtem, mint Tallérossy Zebulon.

Ugyanebben a lapban kezdeményeztem én a nemzeti öltözet viseletét (1860-ban) mint eleven tiltakozást az elnemzetietlenítés ellen; a mi az egész országot magával ragadta, s éveken át fentartotta magát.

A következő évben volt egy politikai fordulat. A korona megkísértette az alkotmányos élet helyreállítását Magyarországon. A kísérlet eredménytelenül végződött. Az európai concertben megbukott az abszolút kormányzat. Helyébe lépett a szerencsétlen két balkezű Schmerling kísérlete egy theoreticus összalkotmánnyal, mely egy összmonarchiát tervezett német alapon. Ez a kísérlet Magyarországon még absolutizmusnál is nagyobb resensusra talált. Az ellenálló nemzeti párt ekkor egy nagy politikai lapot alapított meg, s annak kiadásával és szerkesztésével engemet bizott meg, mint a ki a 61-iki országgyűlésen tartott képviselői programbeszédemmel bizalmát megnyertem. A lap czime volt »A Hon« (Country : Pays). Nagy hatással indult meg, amit a kormány azzal gondolt megakadályozhatni, hogy engemet és munkatársamat Zichy Nándor grófot, egyikét a magyar aristocrazia legkiválóbb championjainak haditörvényszék elé állítottatott (egy akadémikus vezércikk miatt) s elítéltetett egy évi nehéz vasban töltendő fogságra. A fogság nagyobb részét az uralkodó kegyelme elengedte, s a Hon továbbra is a szabadelvű ellenzék közlönye maradt, az én vezetésem, de más szerkesztő felelőssége alatt, míg Schmerling bukása után ismét visszanyertem a szerkesztői állást s vezettem a Hont hazafias irányban a balközép politikája értelmében, míg Tisza Kálmán kormányra jutásával a lap is a kormányt támogató fuzionált

szabadelvű párt organumává lett (most Nemzet). Ez alatt folyvást tagja voltam a képviselőháznak tiz országgyűlésen keresztül s tevékeny részt vettem a törvényhozás tanácskozásaiban. Mint szónokot is szívesen meghallgattak.

Es e közben megirtam 350 kötet költői munkát különböző czim alatt, 3937 iv terjedelemmel, mely most is szaporodik. A lapokban elszórt apróbb munkálataim nem számítom közé.

Hogy lehetett ennyit összeírni?

Legelőször is az rá a válaszom, hogy ötven év nagy idő!

Aztán micsoda ötven év!

Négy olyan különböző korszak egymásutánja, melynek egész észjárása elüt a másiktól.

Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napoleoni világharczok korszakáig, melyben a magyar insurrectió is szerepelt. Még én ismertem annak a kornak a szereplőit; a nyugalmazott huszár őrnagyoktól kezdve a czopfos szenátorokig, s a fejedelmi kegytől fölemelt és aztán elfelejtett szép asszonyokig: azt az egész társadalmat, melyben a ruházatáról meg lehetett ismerni mindenkit: ez a nemes, ez a molnár, ez a takács, ez a szerkes gazda: ez magyar, ez német. Costume volt divat helyett Apám hadnagy volt az insurrectióban.

Még én a magyar életet visszatükröző tiltott könyvekből lopkodtam ismereteimet, miket kinyomatni nem volt szabad, apáink leírva adták tovább:

nehányat most is tartogatok belőlük: magáról az országgyűlésről is csak irott lapok útján lehetett értesülni.

Aztán megértem az ébredés, az újjáalakulás korszakát, a hol a lángeszme harcolt a kőkemény valóság ellen; »virrad! haladjunk!« jelszó alatt.

És az arra következett szabadságharcz is magával sodort, hol felemelt, hol letiport. Vezettem és vittem benne. Végigéltem egy nemzet újjászületését, a mesés harcokat, a mámorító diadaloikat, a kétségbeesett elbukást, a szívós ellenállást. a világháborító reménykedést.

Láttam az ezerféle ellentétes helyzetet, indulatot, fogalmat; a mai nap hőseit, kik holnap földönfutók, a rémület szörnyetegeit a neveltség karikatúráivá torzulva; koldussá lett nagy urakat, rablót mint népmesék hőseit.

És most ismerem az új korszakot, új jelszavaival, tágult látkörével, felmagasult céljaival, reális eszközeivel, ideáljainak megtartása mellett.

Egy ily mozgalmas életpálya mellett mennyi alakjával kellett megismerkednem az egymást felváltó korszakoknak! Élők és halottak nekem modellel álltak: hívásomra most is előjönnek, változatosságban kifogyhatlanok.

Azt mondják rólam, hogy mint regényíró, idealista vagyok. Vádnak nem volna megszegyenítő, de nem fogadhatom el. Nagy rendkívüli alakokat szokatlan helyzeteket rajzolok: az nem teszi sem

a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együtt éltem, s a mi exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire.

Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalutjaikon s futottam, vesztett csaták után, futó betyárok vezetése mellett, uttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál a bombák tüzijátéka közepett, s láttam egy rombadőlt világot fejemre szakadni. Világosnál. Részt vettem egy elnyomott nemzet halálveszélyes conspiratióiban, s részesültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben, voltam szegény ördög, a ki zsidógyerekeket tanít magyar nyelvre havi két forintért, s voltam komoly vállalatok szerencsés igazgatója. Viseltem az életben a sors minden csapását, s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötélhurok és érdemrend szalag; hullott a fejemre a dicsőítés arany virágpóra s a rágalom assa foetidája. Voltam szeretve, és voltam gyűlölve, mint talán senki más. S a saját életem színének keresztül kell rémleni a munkáimon. S a mig ezt a furcsa földglobust, a minek Magyarország a neve, s mely a külvilág előtt oly ismeretlen, mint a hold tulsó oldala, keresztül-kasul jártam — (hol kergetve, hol hivo-gatva, hol meg a magam gyönyörűségére) mennyi alakjával kellett megismerkednem a népéletnek; mennyi drámát láttam, a mi valóság volt; mennyi különösséget, mely nemzeti sajátságot képviselt és

mennyire meg kellett győződnöm arról, hogy fajomnak, és a civilizált társadalomnak *alapelkülete* a becsület, az emberszeretet, az igazság. S a mi ezzel ellenkezik, az a *kivétel*. Én is megtalálom a *rutat*, a *rosszat* a közéletben, fel is mutatom, de nem csinálom az árnyékból alapszint, nem használom célként az eszközt, nem veszem ethicának a pessimizmust. Lehet e engem ezért idealistának szidalmazni? A *nyomort* én is gyógyítandónak hirdetem, de nem hiesztelem kétségbeejtőn gyógyíthatatlannak.

Hogy tárgyaimból nem tudok kifogyni, abban segítségemre van maga a közönség. A mi csak jellemző adat, ötlet fölmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy egy ismeretlen jó barát. Két élő kronikája volt a magyar közéletnek; Deák Ferencz és Nyáry Pál: azokat én jó barátaim, mondom inkább, protektoraim közé számítottam, tőlük nyertem sok adatot, a mit munkáimban felhasználtam. Magyarországon a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal.

És akármerre járok az országban, jó akaróim (s mint regényíróknak minden párt jóakaróm, még a legtulzóbb nemzetiségiek is) mindenütt elém hozzák azokat a hagyományokat, a mik vidékükhöz vannak kötve; régiségbuvárok, történettudósok figyelmeztetnek a történelmi emlékek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazitanak rejtélyes titokszerű eseményeknek, rámbizva a lélektani kutatást ugy,

hogya mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem.

Igaz, hogy ez a közremunkálás csak olyan, mint mikor Liszt Ferencznek a zeneérzékét megkapta ez a népdal: »nem ettem én ma egyebet: fekete retket, kenyeret.« S csinált belőle egy nagyszabású oratoriumot. Én is csak egy accordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahoz kell hozzá divinálnom a megelőző regényt.

De hadd emlékezzem meg méltó halálával költői munkásságom legerősebb támaszáról, a k ö n y v t á r a m r ó l.

Munkáimnak nagyobbik fele magyar tárgyú s ebből ismét tetemes részt foglalnak el a történelmi regények és elbeszélések, melyek a régi pogány magyarok korszakától kezdve, átvonulnak az első keresztyénség, Kálmán király, a tatárpusztítás, a Dózsa pórlázadás, a török-uralom, az erdélyi fejedelmi udvar, a Zrinyiek, a Tököly és Rákóczy szabadság-harcok, a törökök kiűzetése, Rákóczy fiai, Mária Therézia, II. József, a magyar insurrekció és napoleoni hadjárat eseményein keresztül, egész az 1848—49-iki szabadságharcig.

A régi Magyarországot bejárta a fantáziám a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, mocsarakon, a várakon keresztül, a bányáig és a névtelen Dunaszigetig s aztán átszáguldozta a kerek földet: elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és

Dél-Amerikában, a régi és új Egyiptomban, a caesarak Rómájában s a forradalmi Rómában, Párizsban, Londonban, Szent-Pétervárott (itt különös előszeretettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagokon. Szibériában, Kamszatkában. Törökország története, kelet meséi, Sztambul, nagy tért foglalnak el regényeimben, hozzájárul a Krim, a Kaukázus; tovább Perzsia, Palmyra, Afghanisztán, China, az Amur vidék, Ázsia pompás városai, majd Syria a régi Palesztina, Bosznia; viszzatértett Sicilia, az egész olasz paradicsom, Ragusa; aztán Poroszország, megállapodva a régi Bécsben. Azonkívül még szárnyára eresztve uratlan, léttelen régiókba; az elsülyedt világrészbe, Oczeániába, az eltemetett Leaotongba, a hozzájárulhatlan északi pólus alá, s a jövő század álomországába, sőt a pliocene özvizelelti világába.

Annyi esze azonban már van a fantaziának, hogy saját szárnyain kívül felhasználja a rendelkezésre álló gőzerőt, sőt ahol meredek az út, az öszvér hátára sem áttal felülni. Ennyi történelmi és tájleirási művet pusztán képzeletből nem lehet, nem »szabad« előteremteni.

Az én könyvtáram egyike a (magán kézből lévő) legbecsesebb gyűjteményeknek, a melyben minden nevezetes utleirás, néprajzi, természettudományi mű a legdiszesebb illusztrált kiadásokban található s legbecsesebbek közte azok az egérrágtat régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a multak tör-

ténetében s a széles nagy világban. Nincs olyan elrejtett völgye a földnek, olyan tájék, olyan vegetatio, a mit könyveimből ne ismernék. De hát ehhez tanulni is kell sokat. Először is a saját anyanyelvemen kívül teljesen el kellett sajátítanom a latin, angol, francia, német nyelvet; azután az olasz szláv, görög nyelvben annyira vinnem, hogy szótár segítségével eligazodjam benne, a saját nemzetem történetét és a világhistóriát keresztül tanulmányoznom, a természetrajzot erősen kultiválnom, (a növényeket névszerint mind ismerem, csigák dolgában egyikét a legszebb gyűjteményeknek birom), a mellett a modern társadalom irányeszméivel: a technika vívmányaival, a csodatermő korszellem hódításaival, a politikai eseményekkel folyvást ismeretségben maradnom. Mint ahogy az akrobatának mindennap kell gyakorolni az izmait: úgy kell nekem folyton fejleszteni az ismereteimet könyvekből és lapokból. A napi sajtó maga egy nagy iskola, melyből a regényírónak egy leczkét sem szabad elmulasztani.

Bevett fogalom az elmetehetséget három minőségre szétválasztani: judicium, memoria, fantazia. Sőt ezek még ellentétbe is hozatnak; a kinek erős fantaziája, annak gyöngye a memoriája: vagy megfordítva. Az én tapasztalatom szerint a regényírónál együtt kell dolgozni mind a háromnak. Különben tündérmeséket teremtünk. Ebből a fajtából is található műveim közt elég, talán több is a kel-

leténi. Hanem emek is megvan a közönsége: a melynek számára érdemes írni. Nálunk különösen még a naiv kedélyek nem fogyatkoznak el, s a magyar gyermekvilág egy nagy olvasóközönséget képez.

A regényírás mestersége pedig így megy.

Elmondom az egész titkomat, utánam csinálhatja akárki.

Vagy egy vezéreszme érik meg agyamban, vagy egy történelmi adatra találok, vagy lélektanilag megoldatlan esemény merül fel előttem. Ez mind ötlet, adomány, lelet: mint a csigahalásznál a gyöngy.

Akkor ehhez meg kell találnom az alakokat, amik ezt a történetet keresztül viszik. Ez már tanulmány. Sok fejtörés, megfigyelés, megválogatás kell hozzá. Útmutató a korszak, a melyben a történet játszik; de azt megválasztani már az ítélőtehetség dolga, mert nem minden mesét lehet akár-mely korba áthelyezni. S Bayardból Don Quixote lesz. A megfelelő korszak szokásait, fogalmait, hangulatát, uralkodó eszméit, külső divatját, néha még a kifejezéseit is át kell tanulmányozni: többször a történet színhelyét beutazni, tájképek, népviseletek rajzait felvenni, műhelyek technikai titkait ellesni: és a többi.

Amikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozniok a regénymese egész szövevényét. Itt már együtt mű-

ködik a képzelet az emlékezettel. Én ekkor oda-helyezem magam az egyes alakoknak a lelki világába: bennük élek. Magamévá teszem mindegyiknek a kedélyhangulatát. S ez nem jár mindig gyönyörűséggel: vannak emberi indulatok, a mik lelki egyéniséggel antarctice ellenkeznek: a kéjencz, a gyilkos, a fősvény, a zsarnok, a szivtelen kedélyhangulatának szuggerálása fájdalommal jár; a kétségbeesett öngyilkos idegzavara kínoz, az atheista ridegsége borzaszt; de nem tudok másképp írni s a képzelt alakok szenvedése könnyre fakaszt. Ezért föltétlen magányra van szükségem, mikor kigondolom a regényemet. Rendesen járkálva dolgozom: ezért tudok többet és jobbat írni nyáron künn a fák alatt, mint télen a falak között. Előbb az egész regényt apróra kidolgozom a fejemben, a legutolsó dialogig, s mikor már leülök írni, akkor oly sebesen írok, hogy egy szó törlés nem fordul elő a papíron. Munkáimnak egész tömegét sajátkezüleg irtam; (valaki kiszámította: 72 millió betűt) s most is ugyanolyan mákszemnyi gömbölyű betűkből áll az írásom, a miken nem látszik a kéz reszketése. A mit írok, azt mind érzem. De a velem egyidejű korból vett regényeim alakjai mind élő emberek, s ha rendkívüliek is, de valóságosak.

Lehet, hogyha nem így csinálnám a regényeimet; hanem úgy mint a szerencsésebb meseterek, a kik nem benne élnek az alakjaik meséjében, hanem maguk előtt látják azokat s kívülről

mintázzák őket, akkor alakjaim jobb lábon állnának; — de mi lenne a szárnyaikból?

Már ezt a hibámat meg nem javíthatom. Vénebb leszek; de bölsebb nem. Így kell a közönségnek elfogadni — hibáimmal együtt.

Most még egy munka áll előttem, a mivel szeretném aztán írói pályámat befejezni. Egy magyar »Nibelungen éneke« dolgozom már évek óta, s soká fog tartani, míg elkészülök vele, ha testi-lelki erőm kitart. *Árpád honalapításának* történetét akarom költői tollal megírni, melyben egybeolvad a történelem a mondakörrel. Elenyészett fogalmak, a miket érthetővé kell tenni; tündérek meséje, melyben a tündérek igazi alakokul jelennek meg. S a mese valósággá válik. Formája a költeménynek regény, drámai alakzattal s lírai lendülettel; a regényben a modern irodalom nyelve, verselésben, prozodiában; a drámában az a nyelv, az az észjárás, az a fogalom, a mely ezer év előtt az ősök sajátja lehetett. (Természetesen nem a bucsuztató »Laatiatuc feleim zumtukhel mic wogmuc« mintájára, a mi nem az ősnyelvet, csak az ő ortográfiát jelzi,) a magyar kiejtés ezer év előtt is csak az lehetett, ami most, a népdalokból elsajátított versformákkal, a tájszólásokból összegyűjtött kifejezésekkel, százakra menő szavakkal, miket szótáraink nem jegyeztek fel, de a melyek ismerősek, a néptől használtatnak: egy új szónak, egy mostani eszmének nem lehet azok közé vegyülni és még is

teljesen kifejezni a legegyszerűbb szavakkal a gondolatokat, úgy hogy az olvasó ne találjon bennük keresettséget, eredetiség-hajhászatot. És aztán az egésznek, mikor minden basreliefjeiben ki lesz faragva, egy nagy ethikai és állami eszmének a megtestesülését kell felmutatni. Ha elkészülhetek vele — úgy, a hogy képzeletemben látom, akkor aztán Isten kezébe hajtom le a fejemet.

Magánéletemről a következőket tartom feljegyzendőknak. Kora gyermekésemtől kezdve mindig a legjobb családi életet láttam magam körül. Otthon mindenki szerette egymást: szülőim, testvéreim engemet valamennyien és én is őket. Soba egy zokszó nem hangzott a házunknál. És a hová idegen helyre kerültem, mindenütt valódi puritán szokások, jellemes, derék emberek álltak előttem. A pozsonyi, pápai, kecskeméti házigazdáimnak családjaival úgy összerokonultam, hogy ivadékaik késő korukig testvérüknek néztek. Nagy szerencsém volt, hogy kitűnő tanáraink voltak; és még nagyobb, hogy kortársaim, kikkel az iskolában versenyezni kellett, fényes tehetségű és nagy szorgalmu ifjak: közülök támadt egy pénzügyminiszter, miniszteri tanácsos, három országgyűlési képviselő, két kuriai bíró, egy alispán, egy híres mérnök, az első artézi kútúró, kitűnő lelkészek, tudományos akadémia tagjai, tanárok, egy híres festő, és egy Petőfi! Egy hosszú sor a hir kandidátusaiból. Az volt az olympi verseny! Prédáló urfi, korhely czimbora még

példának sem volt közöttünk, önképző társaságokat alakítottunk, a hol a klasszikusok és romantikusok remekeit s a magunk irodalmi zsengeit felolvastuk. az elsőbiket essayvel, az utóbbiakat bírálattal kísérve. a lancaster-nevelési rendszer mintájára egymást tanítottuk, ki mihez értett, énekre, zenére, rajzolásra, tornára és kardvívásra. Bort nem ismertem húsz éves koromig, s asszonyt nem, míg meg nem házasodtam: én a nőmhöz egész szívet vittem.

Nőm elsőrendű művésznő volt a nemzeti színháznál: a magasabb dráma személyesítője, ki a Shakespearei darabokban Lady Macbethet, Cleopatrát, Volunniát játszta. Szobortermet, classicus szépségű arcz, esodálatos beszélő nagy szemekkel: hangja mély, lágy és erőteljes, minden indulatki-fejezésre képes: szavalása tiszta és érzésteli. Az angol-amerikai Rosciussal, Ira Aldridgesal együtt játszott a pesti színpadon: az Macbethet, ő a Ladyt: és játszta Rachel jelenlétében Lecouvreur Adriennet: egyik estén a nagy francia művésznő, másik estén ő.

És művészete mellett a legegyszerűbb házi-asszony volt, minden rigolyák nélkül: lelke művelt. a hazai és külföldi irodalmat jól ismerte. Lelke tiszta volt és jó. Emberszerető volt a szegények iránt, független és büszke a nagyokkal és gazdagokkal szemben. Irántam, csak mint költő iránt volt szigorú, munkáimat megbírálta, s a mit ő megjegyzett, ez rám nézve orákulum volt.

Hogyan szabadított meg forradalmi bujdosá-

sombul, azt fentebb megemlítém. és aztán hosszú életem át hányszor érezte velem önfeláldozó jó-ságát nehéz napjaimban; s nekem sok nehéz napom volt, a miknek emlékét nem fogom megörökíteni, legyenek megbocsátva azoknak a jó barátainnak, a kik azokat okozták. Eltakarja az árnyékot azok-nak a »jobb« barátainnak az emléke, a kik éle-temnek napos oldalát képezik. Tisza Kálmán.

Legjobb barátom volt maga a magyar kö-zönség, mely nagy kegyével gondtalan étellel jutal-mazott: a király kitüntetett a Szent-István-rend adományozásával, a kormányférfiak barátságukkal, a nemzet a képviselői állással, a magyar tudomá-nyos akadémia négy izbeni választással, a tudomá-ny-egyetem doktori promoteálással, városok, társulatok disztagsággal, intézetek jövedelmező ál-lásokkal; kiadóim műveim elterjesztésével, ifju író-társaim és a művészek szeretetükkel. Ha ma elhagynám a földi világot, csak azt tudnám refe-rálni annak a másik világ népének, hogy ez az elhagyott nagyon szép világ volt.

Azon fényes alakok között, a kik életem egének csillagait képezték: elsőik közé jegyezhetem dicsősé-ges királyunkat és királynénkat. József főherceget és mindnyájunk közös fájó emlékét, Rudolf trónörökös-t és Stefániát. A csillagászok találnak az égen olyan foltot, melyen a legerősebb távcsővel sem lehet találni legkisebb csillagot: azt úgy hívják hogy »szénüreg.« Arról az üres foltról a »mi« csillagunk futott le.

Harmincnyolcz esztendeig eltem nőmmel háborítatlan családi életet. Most már csak arczképei vesznek körül, s csak álmaimbán jelen meg előttem. De sokszor megjelen. Mindig ugyanaz.

Hanem azért nem állok egyedül. A hozzám való jó indulat átöröklött gyermekeinkre, egy leányom, egy vőm, egy kis csevegő unokám. Rokonszenves alakok mind. Eszük, szivük hozzámvaló. Művészi lelkek, kikben nemes nagyravágyás lángol s viszi előre, magasra.

A fának csak a koronája törött le: a sarjak virágoznak a törzs körül.

**MTA
KIK**

0 00006 14141 7